

mosse spate odij = može li se ovdje spat (opet ikavica?)

dobro jutro

dobro wetzgijr = dobra večer

koliko vo = koliko ovo (stoji)

ja potzo kopita = ja hoću (to) kupiti

kaka tesimi = kako se to imenuje (zove)

Brojenje

jeden, duwa, trij, tzettyr, pete, seest, sedam, oescham, debet, deschet, staet (sto), gleden (hiljada).

SAŽETAK

Edo Pivčević, Filozofski fakultet, Bristol, Velika Britanija

UDK 808.62(091), stručni članak

primljen 1988, prihvaćen za tisak 8. studenog 1991.

First Tourist Croatian-German Dictionary

The author deals with the German travel writer Arnold von Harff and analyzes some fifty Croatian words recorded by him in late 15th century Dubrovnik.

HARFFOVO SVJEDOČANSTVO O HRVATSKOM JEZIKU

Josip Vončina

Proučavanju hrvatskog jezika stranci odavno pružaju važnih prinosa, koje ipak ne smijemo ocjenjivati istim mjerilom. Da bi Talijan Ardelio Della Bella stvorio jedan od najvažnijih hrvatskih dopreporodnih rječnika (u nj unijevši natuknica »preko 30.000, a u Indexu oko 18.000«¹), morao je: ekscerpirati četrdesetak dubrovačkih i čakavskih knjiga i rukopisa (od kraja XV. do početka XVIII. stoljeća); napisati gramatiku »della lingua illirica«; osjetiti eleganciju tog jezika; na sve to potrošiti gotovo sedam desetina svojega ovozemaljskog puta. Della Bellina trajna veza s Hrvatskom (od njegova prvog dolaska u Dubrovnik godine 1681. do smrti u Splitu 1737) trajala je 56 godina. To je ujedno broj riječi što ih je, Dubrovnik nakratko posjetivši (gotovo dva stoljeća prije Della Belle), zapisao njemački vitez Arnold von Harff.

U Dubrovnik je stigao potkraj veljače 1497, tj. one godine u kojoj se oženio Šiško Menčetić (7. travnja)² i svećenikom postao Džore Držić (21. srpnja).³ O Harffu

¹ Stjepan Musulin, Hrvatska i srpska leksikografija, *Filologija*, 2 (1959), str. 41-63; v. str. 50.

² Milan Rešetar, Uvod, u knjizi: *Pjesme Šiška Menčetića i Gore Držića, i ostale pjesme Raninina zbornika*, drugo, sasvim preuđešeno izdanje, priredio Milan Rešetar, SPH, kn. 2, Zagreb 1937, str. IX-XCV; v. str. LXXXIV, bilj. 72.

³ Rešetar, *n. dj.*, str. LXXXIV; također: Josip Hamm, Giore Darscich, u knjizi: *Džore Držić, Pjesni ljuvene*, priredio i osvrtno napisao Josip Hamm, SPH, knj. 33, Zagreb 1965, str. 99-141; v. str. 108.

imamo tek nekoliko škratih obavijesti: da se u svojoj dvadeset i petoj godini iz rod-noga Kölna otputio u Svetu zemlju, na hodočašće što je trajalo od 7. studeno-ga 1496. do 10. listopada 1499; da je o tome sročio putopis objavljen tek nakon tri i pol stoljeća;⁴ da je u tom putopisu zabilježio nevelik popis hrvatskih riječi protuma-čenih njemačkima. To se već davno ovako sažeto izreklo: »God. 1496–99 prolazio je našim krajevima Nijemac Arnold von Harff iz Kölna i zabilježio u svom putopisu oko 56 hrvatskih riječi.«⁵ U definiciji lingvističkoga pojma *rječnik*⁶ štošta je neja-sno; ponajprije: ako time želi biti, koliki mu je najmanji broj natuknica. Zbog te bitne dvojbe tri desetljeća mlađi talijansko–hrvatski rječnik Petra Lupisa Valentia-na (»196 natuknica, 328 hrvatskih riječi«)⁷ jest »prema tome prvi hrvatski rječnik«.⁸

Tradicionalni kriterij (naime: da se rječnikom smatra samostalno objavljena knjiga) za početak je hrvatske leksikografije uzimao Vrančićev *Dictionary* (Vene-cija 1595). S tim kriterijem usklađeno stajalište oblikovalo se još za narodnog pre-poroda,⁹ a prevladavalo je sve do potkraj šestog desetljeća ovoga stoljeća.¹⁰ Nakon Putančeva upozorenja¹¹ prevladala je vjera da prvim rječnikom hrvatskoga jezika treba smatrati Valentianov,¹² a ne Harffov.¹³

Bez dvojbe obrazovani vitez Arnold von Harff nipošto nije bio stručnjakom u filologiji. Čak pišući svojim rodnim njemačkim jezikom, kolebao se ne samo u gra-fiji (koenynckrijch – koeninckrijch; Croatien – Croacien) nego i u fonetici (slauen-neske – slauennyske; hundert – hondert). Stoga je i hrvatske riječi čuo dvojako: s glasovnim stanjem ispravnim (*guska* 'eyn ganss') i pogrešnim (*kosola* [=košola] 'eyn hempt' – mjesto *košulja*).¹⁴

Harff nije činio nikakve jezične distinkcije među pojedinim slavenskim zemlja-ma, nego je držao da nekim općenitim slavenskim jezikom (»slaueneske sprache«) govori veliko prostranstvo (»gantze wyndesche lande«), i to »durch Slavenijen durch dat koenynckrijch van Poellant¹⁵ durch die koeninckrijch Dalmacien ind Croaci-

⁴ *Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff*, herausgegeben von dr. E. von Groote, Cöln 1860.

⁵ V(alentin) P(utanec), Leksikografija, *Enciklopedija Jugoslavije*, 5, Zagreb 1962, str. 503–511; navod na str. 504.

⁶ Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na 8 jezika, hrvatsko–srpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski*, 2, P–Ž, MH, Zagreb 1969, str. 306–307.

⁷ Valentin Putanec, Talijansko–hrvatski i hrvatsko–talijanski rječnik Petra Lupisa Valentiana (An-kona, 1527), *Filologija*, 9(1979), str. 101–138; navod na str. 101.

⁸ Putanec, Talijansko–hrvatski..., n. dj., str. 102.

⁹ Dr. Ljudevit Gaj, Poziv k predplati za prvi ilirski rječnik ili slovar s organskim pravopisom, *Danica ilirska*, 7(1841)15, str. 57–59; usp. str. 58.

¹⁰ Prof. dr. Blaž Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, 1. Glasovi i oblici u poviestnom razvoju, Zagreb 1944, str. 26; Musulin, n. dj., str. 41.

¹¹ V. bilj. 7.

¹² Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1978, str. 62, bilj. 85.

¹³ Imena mu ne spominje Vince, n. dj., str. 622.

¹⁴ Lik *košulja* imaju: Mikalja (*Blago jezika slovinskoga*, Loreto 1649, Ancona 1651, str. 206; grafija: Kofcjuglja); Della Bella (*Dizionario italiano, latino, illirico*, Venecija 1728, str. 162, s. v. Camicia; grafija: Kofcjuglja).

¹⁵ Poljske; nap. J. V.

jen«. Za grad Dubrovnik kaže Harff izrijekom da se nalazi u kraljevstvu Hrvatskoj (»dese stat lijcht in dem koenynckrijch van Croatijen«). U tom se gradu našavši, poželio se izraziti njegovim idiomom, a mi mu pritom teško možemo nazreti pravi poticaj. Je li Harff doista htio korektno izgovoriti nekoliko hrvatskih rečenica? Ili je, naprotiv, svojemu putopisu želio priskrbjeti nešto nepatvorena lokalnoga kolorita?

Kad mu je u Dubrovniku valjalo provesti nešto vremena, Harff je s ljudima u tome renesansnome hrvatskom gradu nastojao uspostaviti primarni jezični kontakt: sebi i svojem konju tražeći jelo, pilo i počinak.

Za nekoliko toj svrsi namijenjenih rečenica, što će ih izgovoriti u gostionici, skupio je hrvatsku leksičku građu.¹⁶ Ističući kako je pouzdan platac (jer ima *pineze* [benese 'gelt'], čak i krupne, *zlate* [eslade 'eyn gulden']), zamolio je da mu ponude sve što bi mogao jesti (iehe 'essen') i piti (bytte 'drincken'). Ponuđeno vidjevši, poimence je i točno imenovao: *kruh* (u partitivnom genitivu: *crochga* 'broyt'), *vino* (vyno 'wijn'), *vodu* (voda 'wasser'), *meso* (messo 'vleysch'), *sir* (zere 'kese'), *gusku* (guska 'eyn ganss'), *ribu* (rijba 'eyn vysch'), *kokoš* (kokoss 'eyn henne'), *jaje* (iachge 'eyn ey'). Naprotiv, tražeći smještaj za konja (konege 'eyn peert'), doživio je same nespornosti: mjesto *zobi* (hauer) nudili su mu *pšenicu* (besenitza), mjesto *slame* (stroe) *travu* (traba), a mjesto *sijena* (heuwe) nešto nejasno, skriveno za grafijom *cerrest*. Rekli bismo, dakle, da je Dubrovnik tada bolje ugošćivao ljude nego životinje.

S domaćinima nastojeći uspostaviti jezičnu komunikaciju, Harff nije podatke crpao iz pjesničkog jezika Šiška Menčetića ili Džore Držića, nego iz govornog jezika: »para da se na Placi razgovaraju« – kao što će mnogo poslije reći prolog komediji *Skup Marina Držića*.¹⁷ Stoga se u Harffovu leksičkom izboru za odraslu žensku osobu nije našao ni jedan od mnogih pjesničkih izraza (*gospođa*, *vila*, *diklica*, *kraljica*, *djevica*, *ljubi*),¹⁸ nego je potvrđen stilski neobilježen leksem *žena* (Harffove grafije: *gena* 'eyn wijff', *sena* 'frauwe'). Neke riječi bilježeći u neishodišnom obliku (npr. vokativ jd. *vraže* [wratze 'der duuel']), Harff je teškoća imao s hrvatskim glasovima, pogotovu s vokalom *i* (ponajprije: s nenaglašenim): *zere* (sir 'kese'), *benese* (pinezi 'gelt'), *operate* (opirati 'wesschen'), *spate* (spati 'slaeffen'), pa i *schepate* (ščipati 'frauweren'). Stoga mu i ne znamo točno transkribirati pojedine zapise: *potzgo* ('wyllen'), *chackauwe* ('waerafftich').

Ali je važno ustanoviti da Harff u dubrovačkom govoru potkraj XV. stoljeća bilježi ove likove: *dreuo* ('eyn schyff'), *schoffieck* ('eyn man'), *swyckga* ('eyn ker-

¹⁶ Osim pojedinačnih leksema, ona sadržava i skupove (npr.: *dobro jutro*, *sena potzgo spate*, itd.).

¹⁷ Marin Držić, *Novela od Stanca, Tirena, Skup, Dundo Maroje*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 6, priredio: Milan Ratković, Zagreb 1964, str. 139.

¹⁸ Naveo ih je Milan Rečetar, Rječnik i dikcija pjesama Račinina zbornika, *Rad JAZU*, knj. 260, Zagreb 1938, str. 1–56; usp. str. 33.

¹⁹ Mikalja luči *drjevo* 'brod' (n. dj., str. 84) i *drvo* 'drvo' (grafije: *drriuo*, *darvo*, n. dj., str. 86); Della Bella ima: *drjwo* (grafija: *Drjéwo*, n. dj., str. 507, s. v. nave) i *drvo* (grafija: *Dárvo*, n. dj., str. 432, s. v. legno).

²⁰ Tu pak poznaje Mikalja (n. dj., str. 43): »cvojek človik«.

²¹ U kojem se mogući digram za *lél* (ck) osnažuje grafijskim sredstvom za umekšavanje (g; usp.: *iachge* 'jaje', *bomegist* 'bome jist', *konege* 'konje').

tz'). Zapis *dreuo* smjeli bismo shvatiti kao nepotanko čuveno *drjevo*, kako je poslije zabilježeno u rječnicima.¹⁹ Harffov zapis *schoffieck* upućuje za štokavski ostvaraj *čovjek* i odbacuje stariju dubletu *človik*.²⁰ Napokon, Harffov zapis *swyckga*²¹ može se pročitati samo kao *svića*. A to je ikavizam što ga je Harff bez sumnje čuo od svojih dubrovačkih stanodavaca.

Tako se na nov način vraćamo tragu koji je nedovoljno korektno slijedio zaslužni proučavatelj dubrovačke jezične starine Milan Rešetar. Kao što je pokazano,²² Rešetar je stihove dubrovačkih pjesničkih začetnika (Šiška Menčetića i Džore Držića) smatrao nepouzdanim svjedočanstvima o pravoj slici dubrovačkoga mjesnoga govora potkraj XV. stoljeća. Smatrao je Rešetar da su brojni ikavizmi u pjesmama rečenih poeta tek književni import iz Dubrovniku susjednih, čakavskih književnih krugova. Harffova leksička ponuda oštro je ograničena, pa u njoj ne nalazimo potvrda za *ča*, *vazeti* i sl. Ali nas Harffove i jekavsko-ikavske dublete (*dr[j]ewo*, *čovjek* || *svića*) upućuju prema zaključku da ikavsko stanje u korijenu *svět*-²³ nije bilo u Dubrovniku sa strane unijeto, nego je potkraj XV. stoljeća postojalo u dubrovačkom govoru.

To pak može biti prvorazrednim dokazom kako je govor grada Dubrovnika upravo u vrijeme svojih najstarijih po imenu poznatih pjesnika (Šiška Menčetića i Džore Držića) proživljavao proces kojim se preobražavao od prvotne čakavsko-ikavske osnovice prema štokavsko-ijekavskome preslojavanju.

SAŽETAK

Josip Vončina, Filozofski fakultet, Zagreb
UDK 808.62(091), izvorni znanstveni članak
primljen 24. listopada 1991, prihvaćen za tisak 28. listopada 1991.

Harff's Testimony to the Croatian Language

The author offers a highly competent analysis of the 56 Croatian words, recorded in late 15th century by the German travel writer A. von Harff, concluding that Harff's record is one more testimony to the Croatian idiom in Dubrovnik of that period being in transition from the original čakavian-ikavian base to a štokavian-ijekavian restratification.

IZ BLISKE PROŠLOSTI NAŠEGA JEZIKA (IV)

Stjepan Babić

Objavljujemo dva kratka, ali zanimljiva teksta Hrvatskoga državnog ureda za jezik. Prvi je namijenjen javnosti i sigurno je objavljen u novinama, a drugi je poslan povjerljivo nekomu iz državnih vlasti. Prvi je potpisan, a i drugi vjerojatno

²² Radoslav Katičić, O Držićevu jeziku pedeset godina nakon Rešetara, *Forum*, 38(1989)9-10, str. 313-326.

²³ Milan Rešetar, Jezik pjesama Račinina Zbornika, *Rad IAZU*, knj. 255, Zagreb 1936, str. 77-220; usp. str. 91. - Milan Rešetar, *Dubrovački zbornik od god. 1520*, Posebna izdanja SKA, knj. C, Filozofski i filološki spisi, knj. 24, Beograd 1933, str. 170.